

TÜRKİYE'DE KADIN EMEĞİNE BAKIŞ: GÖRÜNMEYEN ve "DEĞERSİZ" mi?

Başak ERGÜDER*

Giriş

Yabancılaşma¹ kavramının Marksist analizde kullanılması çift anlamlılığı ile önemli bir avantaj taşımaktadır. Bir anlamı, işçi ile ürettiği ürün arasında oluşan bir ilişki türü olarak ücretli emek formu ile açığa çıkan yönüne vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Burada söz konusu olan mülkiyet ilişkilerine bahis olan ücretli emek biçimidir. Diğeri ise çalışmanın işçinin kendini gerçekleştirme amacından sapması ve zorunluluk alanına hapis olmasıdır. Bizzat insan emeği, tüketimin nesnesi haline gelmiştir ve çalışma, işçi açısından ücretli emek ile ifadesini bulmaktadır.

İnsan emeğinin ücretli emek formu ve bu formun yeniden üretim süreci kapitalizmin farklı dönemlerinde önemli değişimler geçirmiştir. 1945-1979 "refah devleti dönemi" olarak adlandırılan dönemin ardından; emeğin istihdam biçimleri, emek sürecine dahil olma kanalları ve emek sürecini örgütleyen emek rejimleri radikal anlamda değişmiştir. En önemli değişim, esnek üretim sürecine uygun esnek işgücü piyasalarının yaratılması yönünde olmuştur. Bu süreç ise esnek işgücünün kullanım alanının artması ile birlikte, "tam istihdam" yerini alan "eksik istihdam" ve a-tipik çalışmanın yaygınlaşması ile açığa çıkmıştır. Bu dönüşüme eşlik eden işsizlik tehdidi, çalışmayı "somut insan faaliyeti" olarak ele alan ve ücret-

* TÜSAM Araştırmacısı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Bölümü Doktora Öğrencisi

1 Emek tartışmalarında bir eksen olarak yabancılaşma kavramını kullanmayı uygun görmekteyim. Bu kavramın kullanılması kafa-kol emeği ayrımını aşmamıza yardımcı olmakta, üretken emeğin piyasada değişim değeri taşıyan üretim sürecinin sonunda edinilen mal ve hizmetlerin dışında ev içi yapılan bakım hizmetlerini içeren ve aile geçiminde önemli yer tutan "geçim stratejilerini" kapsamak açısından emekçinin üretim sürecinde yaşadığı en belirlik ilişki "yabancılaşma"nın 'çalışmanın doğal'laştırılması ile görünmez kılınmasıdır.

li emekte ifade bulan anlamının dışında “çalışmayı” anlamlandırmakta ve çalışmanın karşılığını manevi tatminle karşılayan bir kategori yaratma ihtiyacını açığa çıkartmaktadır. Kapitalizmin ilk dönemlerine benzer bir biçimde üç temel değişiminin emek piyasaları üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz:

1- Üretimin mekânsızlaşması,

2- Küresel emek piyasasının oluşumu,

3- Çalışma yaşamının emek rejiminde görülen değişime paralel olarak pre-kapitalist ilişkiler ile birlikte düzenlenmesi.

Emek sürecinde yaşanan değişimin emek bileşiminde yeniden kadın ve çocuk emeğine olan talebi artırdığını aklımızda tutmalıyız. Kadın emeğinin çocuk emeğinden farklı yanının ise küresel kapitalizmin ihtiyaçlarını karşılayan pre-kapitalist ilişkilerin görünmez kıldığı piyasanın oluşumuna -emek ve meta piyasası-sunduğu katkıdan ve emeğin yeniden üretiminde kapitalizmin kriz dönemlerinde en önemli dinamik özne olmasından kaynaklanması önemlidir. Kadın emeğinin ayrı bir kategori olarak ele alınmasında en önemli belirleyici ise toplumsal cinsiyetçi işbölümüdür. Toplumsal cinsiyetçi yaklaşımda kadın, emek piyasasına giristen, çalışma hayatına, çalışma hayatından gündelik yaşama, “emek” eksenli bir kimlik ile tanımlanmaktadır. Kadınlar sınırlı, kısıtlı ve ayrımcı bir dünya içinde emeklerini zaman zaman satarak çoğu zaman satamayarak, ev işinden fabrikaya, tüm boş zamanlarını da katarak gündelik yaşamın her anında kimliklerini “emek” ile tamamlamaktadır. Böylece, kadının kimlik oluşumu üretim ve yeniden üretim sürecinde harcadığı “emek” ile tanımlanmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet ve Yeniden Üretim

Kadının “emek” ile tanımlanması, “kadın” kimliğinin, cinsiyetçi işbölümü tarafından belirlenmesi bakımından önemlidir. Kapitalist toplumda kadın, cinsiyetçi işbölümü sürecini iki durumda yaşar: İlkin ailede, aile üyelerinin daha çok maddi gereksinimlerine cevap verecek iş ve hizmetleri üreterek, bu çoğu zaman ev işi yapmak ve çocuk bakmak olarak gerçekleşir; daha sonra, toplumsal üretim için, ev dışında tıpkı erkek gibi ücret karşılığı çalışarak ve üretim yaparak.²

Kadının; yalnızca üretim sürecinde değil, yeniden üretim sürecinde de “emek” içinde tanımlanması söz konusudur. Marksist yaklaşım yeniden üretim sürecini, üretim ile birlikte düşünmekte, yeniden-üretimi, üretimle eşdeğer bir mad-

2 Yıldız Ecevit, “Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği”, Yapıt Dergisi, sayı: 9, 1987, s. 73.

di unsur olarak görmektedir.

“Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde, maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan yaşama araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belli bir tarihsel dönem ve belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir.”³

Değişim değeri taşımayan, pazar ilişkileri içinde yer almayan kadın emeğini tanımlamak, aynı zamanda kadını tanımlamak anlamına geliyor. Bu tanımlamayı yaparken en önemli sorun; çalışma ile sorumluluğun, menfaat ile özverinin, sevgi ile emeğin birbirine karışmasının ‘doğal’lığından kaynaklanıyor.

Ev içi üretim bir yanıyla, metalaşmamış, karşılıksız emek kategorisinde yer almaktadır. Kadının ev-dışı etkinliği ise, ücretli emek olarak kadın işgücünün, ev içi emeğin ‘karşılıksız ve görünmez’ niteliğinden etkilenmektedir. Kadının ev dışı uğraşları ise bizzat aile kurumu içinde yeniden şekillenen ataerkil yapıdan etkilenmektedir.

Dünya Ayaklarının Altında: Küresel Emek Piyasası

Dünyada kadın işgücüne olan talep son 10 yılda hızlı bir artış göstererek, kadın işgücü 1980’lerin ortalarından itibaren çalışabilir yaştaki kadınların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Dünya işgücünde kadınların en yüksek işgücüne katılım oranına sahip oldukları ülkeler %79,4 ile İsveç ve %75,5 oranı ile Çin iken; Tayland ise, kadınların işgücüne katılım oranları bakımından ABD, Japonya, Almanya ve İngiltere gibi pek çok erken kapitalistleşmiş ülkeyi geride bırakmaktadır. Geç kapitalistleşmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılma oranı %30 ile %40 arasında değişmekte iken, Türkiye’de ise bu oran, %47,4 ile bu ülkelerin üzerinde bir orana sahiptir.⁴ Bu gelişmeler bize, kadınların işgücüne katılma oranları bakımından geç kapitalistleşmiş ülkelerle erken kapitalistleşmiş ülkeler arasında var olan farkın devam ettiğini, ancak bu farkın Çin ve Tayland gibi küresel üretim zincirine “ucuz ve esnek emek” ile dahil olan ülkelerde tersine açılmaya baş-

3 Friederich Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Ankara, Sol Yay., 1971, s. 14.

4 Ronaldo Munck, Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 24.

ladığını göstermektedir.

Kadınların işgücüne daha fazla katılmasına paralel olarak çalışmanın kadınlaşması, sadece kadın istihdamının olduğu "kadın işleri"nin oluşumu, süreci tanımlayan 'emeğin feminizasyonu'nu açığa çıkarmaktadır. Kadınlar, eskisinden daha fazla işgücü piyasasına girseler de, 'istihdamın kadınlaşması/emeğin feminizasyonu' ile ifade edilen süreçte: Kadınlarca yapılan işlerin büyük bölümü düşük ücretli, iş güvencesinden yoksun, yasal koruma içermeyen, düzenli olmayan, düşük beceri gerektirdiği düşünülen, görünmeyen işlerdir.

Üretim sürecinde erken kapitalistleşmiş ve geç kapitalistleşmiş ülkeler arasında üretim sürecinin farklı aşamalarının gerçekleşmesi, esnek emeğin özellikle emek-yoğun üretimde talebini gündeme getirmektedir. Küresel sektörler halinde örgütlenen tekstil ve konfeksiyon gibi düşük katma değerli, emek yoğun mal üretimini enformel ekonomiler aracılığıyla sağlanmaktadır.⁵ Enformel ekonomilerin istihdam yapısı, emek piyasalarında cinsiyet, etnisite üzerinden yaşanan parçalanmayı, "ucuz emek" lehine kullanmaktadır. Enformel kesim içinde ağırlıkla yer alan emek yoğun sektörlerde göçmen kadın işgücü istihdamının ardında kadın emeğinin yapısal özellikleri kadar, "ucuz emek" talep eden küresel üretim zincirlerinin etkisi vardır.

Mekânsızlaşma: Eve Dönüş

Küresel kapitalizmin önemli değişkenlerini emek ve üretim sürecinde yaşanan esnekleşmede gözlemlemek mümkündür. Esnek üretimde, ürünün her parçasının ve firmanın ihtiyaç duyduğu tüm örgütsel hizmetlerin, firma içinde üretilmesini zorunlu olmaktan çıkmakta ve üretim mekânsal olarak parçalanmaktadır.⁶ Bir malın parçalarının ayrı yerlerde üretilmesi, üretim birimlerinin emek maliyetlerinin görece daha düşük olduğu ülkelere taşınmasına imkân vermektedir. Erken kapitalistleşmiş ülkeler, üretim süreçlerinin bir bölümünü ucuz işgücünden faydalanabilmek için 1970'lerde üretimin gerçekleştiği ana ülkede gerçekleştirirken, daha sonra ise, başta Tayvan, Hong Kong, Güney Kore ve Brezilya olmak üzere çevre coğrafyalara kaydırmışlardır.⁷ Üretimin fiziksel olarak parçalanması, üretimin farklı aşamalarında üretime dahil olan işgücünü niteliksel olarak farklılaştırmıştır. Bu ise çevre-çekirdek işgücü ayrımının açığa çıkmasını gündeme getirmiştir.

5 Metin Özügürlü, Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005, s. 115.

6 Ali Dulupçu, "Americanismo e Fordismo", İktisat Dergisi, sayı: 441-444, 2003, s. 55.

7 A.e., s. 56.

tir. Küreselleşmenin yeni teknolojik bir alt-yapı oluşturduğu iddiasının emek piyasalarındaki karşılığı kol gücü olan niteliksiz işgücüne ihtiyacı olmadığı savına karşı,⁸ geç kapitalistleşmiş ülkelerde Çok Uluslu Şirketlerin dikey ilişki kurduğu taşeron firmalarda çalışan işgücü içinde niteliksiz emeğin ağırlıkla kullanıldığı görülmektedir. Esnek üretim, esnek emek piyasaları ile tamamlanmakta, kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, evde çalışma gibi atipik çalışma türlerinin yaygınlaşmasıyla işgücünün enformelleşmesi hızlanmaktadır. Bugün üretim ve emek süreçlerine bağlı olarak hem üretim hem hizmet faaliyetlerinin denetiminin aynı yerde yapıldığı esnek üretim kompleksleri ve rekabet baskısı şirketleri firma içi rekabeti kabul etmeye, küçülmeye, kaynakları dışarıda aramaya ve üretim birimlerini bağımsız kâr merkezleri olarak yeniden düzenlemeye yönlendirmektedir.⁹ Esnek uzmanlaşma modeli, üretim süreçlerini parçalayarak, küçük üretim organizasyonlarının güvene dayalı alt işveren ilişkileri ile başarılı kılınmasını sağlamıştır. Üretimin esnekleştiği ve emeğin niteliksizleştirici yanlarının 'değersizleşen' emeğe özellikle küçük üretimde ihtiyacın yeniden açığa çıktığı dönemde kadın emeği marjinal işgücü içinde talep edilirken, doğal 'kadın işleri' hâlâ kadın emeğini cazip kılmaktadır.

Pre-Kapitalist İlişkiler: Armağan Ekonomisi

Kadın emeği yalnızca üretim sürecinde değil, yeniden üretim sürecinde de önemli bir öznedir. Özne olmanın ekseninde kadının çalışmayı anlamlandırması ve "emek" eksenli kimlik oluşumu önemli bir rol oynamaktadır. Kapitalist ilişkilerin, üretim süreçlerinde yeniden üretim alanında yer alan "minnet", "güven", "şefkat", "anlayış" benzeri duygulanımlarla kurulması, kadının toplumsal cinsiyetçi işbölümündeki yeri ile uyumlu görülmektedir. Güvene dayalı ilişkiler aynı zamanda enformel nitelikler taşımaktadır. Enformel nitelikteki ilişkiler ise, aile, sosyal grup gibi karşılıklı arz eden güven ilişkilerini temel almaktadır. 21. yüzyılda endüstriyel ilişkilerde sosyal anlaşmalar ve toplu pazarlıkların yerini alan patronaj ilişkileri güvene dayalı ilişkiler ile kurulmaktadır. Toplu pazarlık yerini bireysel pazarlığa ve grup ilişkilerine bırakırken, ücret ve sosyal sigorta gibi işçilik maliyetleri azalmakta, yazılı ve yasal işçi-işveren ilişkileri yerini akrabalık ve hemşerilik ilişkileri ile örülü yüz yüze ilişkilere bırakmaktadır. Esnek uzmanlaşmanın en

8 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıl Ekonomisine Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004., s. 339.

9 Yüksel Akkaya, "Küreselleşme Kısacasında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri", *Petrol-İş 2003 Yıllığı*, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2003, s. 48.

önemli dinamiğini oluşturan küçük üretim; yerel coğrafyalarda kurulan küçük atölyelerden, evlere taşınmakta ve kadınların üretim süreci boyunca aracılık kurumundan, ücretsiz aile işletmeciliğine farklı form ve konumlarda yeniden açığa çıkmaktadır.

Küresel üretim zincirinin en alt halkasını oluşturan küçük üretim açısından kadın emeği optimum emek türünü oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinin ekonomik düzlemde taşıyıcı dinamiği olan küçük üretimin, ekonomik krizlerden çıkışını sağlayan esnek istihdam, kadın emeğine dayanmaktadır.

Türkiye’de Kadın Emeği: ‘Görünmeyen’ Emeğinin Hikâyesi

Türkiye’de kadın işgücü üzerine yapılan çalışmalar 1950’li yıllardan itibaren başlamıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (bugünkü adıyla Türkiye İstatistik Kurumu) kadın işgücüne ilişkin karşılaştırmalı verileri 1950 yılından itibaren başlatılmakta, kadın işgücünün gelişimi 1950 yılı ile başlayan evreler içinde incelenmektedir. Kadının çalışma hayatı içinde yer edinmesi, ücretli çalışan konumu ile ifade edilen kadın emeği kavramının Türkiye’de kullanılması, kentleşme süreci ile birlikte ortaya çıkmıştır. 1950’li yıllarda başlayan iç göç ve sanayi merkezlerinin oluşumu, köyde ücretsiz aile işçi olarak çalışan kadınların, özellikle sanayi kentlerinde, ev dışında ücretli çalışmaya başlamasının gözlemlendiği ilk yıllar olmuştur.

1950’li yıllar, kamu imalat sanayiinin ücretli çalışanların en yoğun istihdam edildiği sektör olduğu yıllardır ve kadın işgücü üzerine yapılan araştırmalarda, kadın işgücü üzerine geliştirilen temel tez ise, kadınların kentsel ekonomik faaliyet içinde yer almak yönündeki tercihinin, aile içindeki rol ve sorumluluklar nedeniyle ikinci plana atıldığı yönünde olmaktadır.¹⁰ Kentleşmenin özellikle 1980 sonrası 3. gecekondulu kuşağının çalışma hayatına girişteki handikapları ve işsizliğe karşın bir eksik istihdam alanının enformel faaliyetler ile geçinme suretiyle sağlanması, evde ve dışarıda çalışan yoksul kadının işçileşme sürecinin değişimi izlemek açısından önemlidir.

Değişimin yönü, 1990’lı yıllarda “emeğin feminizasyonu/işgücü piyasasının kadınlaşması” süreci ile kadın işgücünün istihdamında yaşanan niteliksel değişimler üzerinden izlenebilir. Türkiye’de kadın emeğinin genel verileri, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun DİE Hane Halkı İşgücü anketlerine dayanarak 2005 yılında hazırladığı ‘Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu’ rapo-

10 Yıldız Ecevit, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri”, 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, der. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 119.

runda yer almaktadır. Bu rapora göre kadınların kırsal kesimde işgücüne katılım oranı %39 ve kentsel kesimde %18,5'tir. OECD ülkelerinde istihdam oranı %63 iken Türkiye'de bu oran %43,2'dir. 15 yıllık dönemde istihdam oranı hem kadınlarda hem erkeklerde azalmış, erkeklerin istihdam oranı 1988'de %75,1'den 2003'te %62,8'e düşmüştür. Kadınlar açısından söz konusu oran, 1988'de %30,6 iken 2003 yılında %24,4 olmuştur. Kadınların istihdam oranı gelişmiş ülkelerde %50'ler civarında seyretmekte iken, Türkiye'de bu oran oldukça düşüktür. Emeğin feminizasyonu tezinin geçerliliği bu anlamda sorgulanabilir bir duruma gelmiştir.

Tablo 1: İşgücü İstatistikleri

Yıllar	Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus	15 ve Daha yukarı yaştaki Nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	Eksik istihdam	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	Eksik İstihdam Oranı	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus
2004	35 330	25 150	6 388	5 768	114	620	25,4	9,7	19,6	22,9	1,8	18 763
2005	35.864	25.617	6.352	5.700	113	652	24,8	10,3	18,8	22,3	1,8	19.264
2006	36.392	26.067	6.480	5.810	119	670	24,9	10,3	17,9	22,3	1,8	19.588
2007												
Ocak 2007	36.664	26.328	6.308	5.619	103	689	24	10,9	17,8	21,3	1,6	20.020
Şubat	36.707	26.358	6.165	5.483	105	682	23,4	11,1	17,7	20,8	1,7	20.193

Kaynak: www.tuik.org.tr

Son yıllarda kadınların istihdam oranları göz önüne alındığında yaşanan düşüşün devam ettiği görülmektedir. 2004 yılından 2007 yılına kadar kadın nüfusu 35 milyon 330 binden 36 milyon 707 bine yükselmiş fakat bu artışa rağmen işgücünde her yıl devam eden düşüşle 2004 yılından itibaren kaybedilen işgücü sayısı 200 bindir. İstihdam oranı 2004 yılında 22,9'an her yıl düşüş göstererek 2007 yılında 20,8'e gerilemiştir. 2007 yılında (Şubat ayı rakamlarına göre) kadın işsizliği 11,1'dir ve bu oran son üç yıl içinde yaklaşık %2 oranında artmıştır. Türkiye'de kadın emeğin feminizasyonu; formel istihdam olanaklarının daraldığı, kayıt-dışı, sigortasız çalışan sayısının artışı ile kadın istihdamındaki artışın ve çalışma koşullarının görünmez kılındığı bir süreç olarak yaşanmaktadır. Bu bakımdan küreselleşme sürecinin kadın emeğine talepte hangi saiklerle harekete geçtiği ve küresel kapitalizm içinde küçük üretimde pre-kapitalist ilişkilere dayalı yeni istihdam türlerinin, Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş bir ülkede kadın istihdamı açısından nasıl bir gelecek öngörmekte olduğu sorularının cevapları önemlidir.

Küreselleşme sürecinde üretim yapısındaki enformelleşmenin sonuçları, üre-

timin sektörel dağılımı; küçük üretim ve enformel istihdam açısından incelenmelidir. Diğer yandan emek süreçlerinde yaşanan değişim özellikle emeğin denetimi açısından, mülkiyet yapısında kamu-özel ayrımı, çalışan sayısı ve istihdam türü üzerinden incelemek, kadın emeğinin feminizasyonu sürecinin anlaşılması bakımından önemli veriler sunacaktır. Üretim sektörü dağılımı, genel bir eğilim olarak sanayiden hizmetler sektörüne geçişin ipuçlarını vermektedir. 1970’te Türkiye’de, kadın istihdamında sanayinin payı yüzde 5 iken 1996’da yüzde 8,3’e, hizmet sektöründeki payı da yüzde 5,4 iken yüzde 16,3’e yükselmiştir.¹¹ Hizmetler sektörü; küreselleşmenin emek piyasalarına etkisi bakımından iki temel varsayımın aksine bir gelişme göstermektedir. İlki küresel üretim zincirleri içinde geç kapitalistleşen ülkelerin niteliksiz-eğitimsiz emek talebine konu olduğu varsayımı, diğeri ise küresel kapitalizmin erken kapitalistleşmiş ülkelere geç kapitalistleşmiş ülkelere sanayi malları ithalatı ile yaşadıkları sanayisizleşme sürecinin aksine, üretim zincirinin daha çok hizmet sektörü ile geç kapitalistleşmiş ülkelere taşınması noktasındadır. Türkiye’de bankaların ve özel şirketlerin çağrı merkezlerinde genç, eğitimli kadın işgücüne yönelik talep dikkat çekici oranda yüksektir.

Üretim yapısındaki değişimin anlaşılması bakımından enformel faaliyetlerdeki artışın izlenmesi gerekmektedir. Türkiye’de ücretsiz aile işçiliği tarımsal üretimin geçirdiği aşama ile kırsal alanın boşalmasıyla azalmasına karşın, istihdamdaki ağırlığını korumaktadır. Kendi hesabına çalışanların sayısal azalışı önemsenmeyecek boyutta düşüş göstermekte, düşüşü tersine çeviren yıllar 2001 ve 2003 yılları olarak görülmektedir. 2007 Şubat ayında toplam kadın işgücü 8 milyon 398 bin’dir. 2007 yılı Şubat ayı rakamlarına göre, ücretsiz aile işçisi sayısı 2 milyon 366 bin ve kendi hesabına çalışanların sayısı 3 milyon 200 bin’dir. Bu iki faaliyet kolunun toplamı, bize enformel kesimde kadın emeğinin ağırlıkla yer aldığını göstermektedir. Her iki faaliyet kolundaki kadın istihdamı, toplam kadın istihdamının %66’sını oluşturmaktadır. Ev eksenli çalışan kadınlar, ev hizmetlileri, atölyelerde sigortasız çalışanların sayısal ağırlığı eklendiği enformelleşmenin boyutları bu rakamın çok üzerindedir.¹²

Enformelleşmenin bir diğer boyutu, çalışma koşullarının kuralılaşlaştırılması ve yasal denetimin ortadan kalkmasıdır. Sigortasız çalışma 2001 yılından itibaren istisnasız her yıl kadın işgücü içinde artış göstermiştir. 2007 Şubat ayı rakamlarına göre sigortasız çalışan kadın işçi sayısı 3 milyon 343 bindir. İşgücüne da-

11 Yüksel Akkaya, “Küreselleşme Kısacasında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri”, Petrol-İş 2003 Yıllığı, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2003, s. 45.

12 “İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu”, çevrimiçi: www.tuik.org

hil olan kadınların yaklaşık yarısına yakın olan bu rakam, TÜİK tarafından tespit edilen sigortasız çalışma türleri olan yevmiyeli, ücretli çalışma ve ücretsiz aile işçiliği alanlarını kapsamaktadır. Bu rakamlar içinde ev eksenli çalışmanın yer almadığı göz önüne alındığında sigortasız çalışmanın boyutlarının istatistiklere yansıyan resmi rakamların çok üzerinde olduğu söylenebilir.¹³

Kentlerde çalışan kadınların yarıdan fazlası enformel kesimde, çalışma koşullarının denetim dışında ve kurlsız olduğu kayıt-dışı küçük atölyelerde uzun çalışma saatleriyle, çalıştırılmaktadır. Normal çalışma süreleri içinde çalışmak veya sigortalı bir iş istemek ise, çoğu kez işsiz kalmak veya mevcut işinden atılmak anlamına gelmektedir.

"Hiçbir demokratik talep için söz hakkımız yoktu, aralıksız çalışmamız gerekiyordu, hafta sonları zorunlu mesaiye kalıyor ve hakkımızı alamıyorduk. Son çalıştığım yerde 8 ay kaldım, sigortamın yapılmasını istediğim için çıkarıldım."¹⁴

Enformel kesimde kadın işgücünün neden son yıllarda artış gösterdiği sorunun cevabı, işverenlerin kadın emeğini tercih etme nedenlerinde aranmalıdır. Kadın emeğinin işverenlerce tercih edilmesinin en önemli nedeni: Kadın işgücünün erkek işgücüne göre hâlâ daha ucuz istihdam edilme olanaklarının varlığını sağlayan toplumsal cinsiyetçi işbölümü yer almaktadır. Bu olanak üretimin mülkiyet yapısındaki dönüşüm ve eğitim ile bağlantılıdır. Eğitimli kadın işçiler ile erkek işçiler arasında hâlâ daha ücret farkı olmasına karşın; kamu ile özel kesim arasında ücret farklılıkları değişik bir kompozisyonda dağılmaktadır. Türkiye'de kadın işgücünün eğitim durumu ve meslek gruplarının kamu ve özel sektördeki istihdam üzerindeki etkileri kadın emeğinin nitelikli ya da niteliksiz emek olarak sınıflandırılmasında önemli bir kıstas olarak ele alınmalıdır. Kamuda çalışanların eğitim durumu bakımından en yüksek grup, meslek ortaokulu ve meslek lisesi mezunlarıdır. Bu grupta çalışan erkek işçi sayısı, kadınların yaklaşık iki katını oluşturmaktadır. Eğitim durumlarına göre kamu sektöründe çalışanlar arasında ilkokuldan liseye kadar erkekler lehine olan fark, üniversite ve üzeri eğitim grubunda kadınlar tarafından kapanmaktadır. Özel sektörde ise bu fark, kamun aksine kadınlar lehine açılmıştır. Okuma yazma bilmeyen erkek işçiler, kadınların 2,5 katına

13 "Esas İşlerinden Dolayı Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar Ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu", çevrimiçi: www.tuik.org

14 Şemsa Özar, Alparslan Eyüpoğlu, Hülya Tufan-Tanrıöver, Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutları, Ankara, KSSGM yayını, 2000, s. 97

ulaşırken, bu fark lise ve üzeri eğitim durumunda erkekler tarafından açılmış, özel sektörde üniversite mezunu erkek çalışan sayısı, kamu sektöründen daha yüksek bir orana ulaşmıştır. Eğitim durumu, meslek grubu ve faaliyet kolu temel göstergelerine bakıldığında, kadın ve erkek çalışanlar arasında ücret farklılıkları olduğu görülmektedir. İlkokul mezunu olan erkekler, özel sektörde ilkököl mezunu kadın çalışanlara göre daha fazla maaş alırken, üniversite mezunu kadınlar kamu sektöründe, erkeklere oranla daha yüksek maaş alabilecekleri işkollarında daha yüksek bir oranla istihdam edilmektedir.¹⁵ Ücret farklılıkları, eğitimli işgücü ve işkollarında yükselme şansı bakımından kamu, kadınlar için daha güvenceli bir yaşam sunmaktadır.

Kadınlar özel kesimde 'kadın işleri' olarak görülen işkollarında istihdam edilmekte, kadının zaten bu konularda yetenekli olduğu ve dolayısıyla erkeğe göre daha verimli olacağı düşüncesiyle kadın emeği doğallaştırılmaktadır. Üretim mekânsal dönüşümü ile küçük üretim yeniden gündeme gelmesiyle, kadınlara özgü bir istihdam türü olan evde çalışma tüm dünyada yeniden yaygınlaşmaktadır. Eve iş alma sisteminde "çalışma", çoğu zaman boş zamanları değerlendirmek ve eve ek gelir sağlamak için yapılmaktadır. Kadınların evde çalışması, kadınların kendileri tarafından çalışma olarak görülmemekte, 'görünmeyen' çalışmanın 'değersizleşmesi' sadece sömürü oranlarının arttırılmasını değil, sürekli bir emek denetiminin de kolayca sürdürülebilmesini olanaklı kılmaktadır. Kadın işgücü "yumuşak başlı olmak", "uysallık" gibi karakter özellikleri ile tanımlanmakta, "disiplinli çalışma anlayışları" da tercih sebebi olmaktadır. Özellikle enformel kesimde kadın işgücünün tercih edilmesinin bir nedeni de sendikalaşma oranı düşük olan kadın işçilerin, işten çıkarılmasının daha kolay olmasıdır.¹⁶

Aile içinde "hane halkına yönelik iş ve bakım hizmetlerini" kadının aile içindeki rolü olarak görülmesi, kadın emeğinin ikili yönünü açığa çıkarmaktadır. Üretim sürecinde, Ücretli kadın emeği "ek gelir" getiren iş kapsamında değerlendirilirken, ailenin geçim stratejisi içinde kadın emeği yeniden üretim alanının tamamına yayılmakta, üretim ve yeniden üretimin mekânının 'ev' olması ise 'çalışmayı kabul edilir' bir noktaya çekmekte, 'çalışmanın görünmesini olanaksızlaştırmaktadır. Kadın, ailenin geçimini sağlamaktan sorumlu olan "aile reisi"nin, babanın, geçimi sağlayamadığı durumda, çalışma hayatına yönelmekte, formel iş

15 DiE, "Temel Özelliklere Göre Ortalama Aylık Kazanç", (Çevrimiçi) [http://: www.die.gov.tr](http://www.die.gov.tr), Temmuz 1994.

16 F. Ülkü Selçuk, Örgütsüzlerin Örgütlenmesi: Enformel Sektörde İşçi Örgütleri, Ankara, İmge Yayınları, 2003, s. 30.

olanaklarının sınırlı olduğu kentsel ekonomide, vasıfsız, eğitimsiz işgücü olarak istihdam edilmektedir. Kadının enformel kesimde istihdamı, ev kadınlığı statüsünden, çalışma hayatına geçişi işçileşme sürecini açığa çıkarmaktadır. Son yıllarda artan enformel kesim istihdamı sürecin hızını; formel kesimin enformelleşmesi ve istihdam biçimlerinin enformelleşmesi sürecin yönünü; kadının toplumsal yaşam içindeki yeri ve konumundaki dönüşümler sürecin çapını oluşturmakta; süreç üretim-yeniden üretim döngüsünde 'yabancılaşma' fenomeninin kapsayıcılığı ile yeniden açıklanmayı beklemektedir.

Kaynakça

- Akkaya, Yüksel **"Küreselleşme Kısacasında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri"**, Petrol-İş 2003 Yıllığı, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2003.
- Dulupçu, Ali: **"Americanismo e Fordismo"**, **İktisat Dergisi**, sayı: 441- 444, 2003.
- Ecevit, Yıldız : **"Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi"**, **Yapıt Dergisi**, sayı: 9, 1987.
- Ecevit, Yıldız **"Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri"**, **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, der. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 117- 128.
- Engels, Friederich: **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Ankara, Sol yay., 1971.
- Kazgan, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıl Ekonomisine Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Munck, Ronaldo: **Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Özar, Sema, Eyüpoğlu, Alparslan, Tufan-Tanrıöver, Hülya: **Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutları**, Ankara, KSSGM Yayını, 2000.
- Özüğurlu, Meftin: **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005.
- Selçuk, F. Ülkü: **Örgütsüzlerin Örgütlenmesi: Enformel Sektörde İşçi Örgütleri**, Ankara, İmge Yayınları, 2003.
- DİE**, "Temel Özelliklere Göre Ortalama Aylık Kazanç", (Çevrimiçi) [http://: www.die.gov.tr](http://www.die.gov.tr), Temmuz 1994.
- TÜİK, "İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu", (çevrimiçi): www.tuik.org
- TÜİK, "Esas İşlerinden Dolayı Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu", (çevrimiçi): www.tuik.org